

Ἡ ΜΙΚΡΟΓΡΑΦΙΑ ΕΝ ΑΡΧῃ ΤΟΥ ΣΙΝΑΪΤΙΚΟΥ ΚΩΔΙΚΟΣ 339

28.

173

180

Ὁ ὑπ' ἀριθ. 339 κώδιξ τῆς μονῆς Σινᾶ ἐγράφη κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ὑπὸ Ἰωσήφ καθηγουμένου τῆς ἐν Κων/πόλει Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος καὶ ἀφιερῶθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἐν τῇ πατρίδι του Λήμων Μονὴν τῆς Παντανάσσης¹. Τὸ χειρόγραφον περιέχει ἐκλογὴν ἐκ δεκαἑξ λόγων τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ καὶ κοσμεῖται ὑπὸ μικρογραφῶν, ἐκάστη τῶν ὁποίων, πλὴν τῆς πρώτης, εὐρίσκεται ἐν εἴδει ἐπιτίλου εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου, ἐξ οὗ εἶναι εἰλημμένον καὶ τὸ θέμα τῆς². Ἡμᾶς ὁμως ἐνταῦθα ἐνδιαφέρει μόνον ἡ ἐν ἀρχῇ τοῦ χειρογράφου ὀλοσέλιδος μικρογραφία, ἡ χρησιμεύουσα ὡς προμετωπίς αὐτοῦ³ (Εἰκ. 1).

Εἰς τὸ μέσον τῆς μικρογραφίας ταύτης, κάτωθεν τριλόβου τόξου βασταζομένου ὑπὸ δύο κίωνων μετὰ διπλῶν κορυμῶν συνδεομένων διὰ κόμβου, εἰκονίζεται ὁ Ἅγ. Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καθήμενος ἐπὶ ἔδρας καὶ γράφων. Πρὸ αὐτοῦ εὐρίσκεται ἀναλόγιον ἔχον εἰς τὸ ἄνω μέρος βιβλίον ἀνοικτόν, ἄνω δὲ καὶ δεξιὰ, ἐντὸς ἡμικυκλίου, ὁ Ἰησοῦς ἐν προτομῇ εὐλόγων. Τὸ ἄνω μέρος τῆς ὅλης συνθέσεως καταλαμβάνουσι, κατὰ τὰ πλάγια, οἰκοδομήματα καλυπτόμενα ὑπὸ τρουλλῶν καὶ σαρμαρωτῶν ἢ πυραμιδοειδῶν στεγῶν. Εἰς τὸ μέσον τῶν στεγῶν τούτων ὑφοῦται τρουλλῶς, εἰς τὸ τύμπανον τοῦ ὁποίου ἀνοίγεται τόξον βασταζόμενον ὑπὸ κιονίσκων καὶ στεγάζων εἰκόνα τῆς Θεοτόκου καθημένης ἐπὶ θρόνου ἄνευ ἐρεισινώτου καὶ κρατούσης ἐπὶ τῶν γονάτων τὸν Ἰησοῦν κατὰ τὸν τύπον τῆς Πλατυτέρας. Εἰς τὰ πλάγια εὐρίσκονται δύο πυργοειδῆ οἰκοδομήματα.

¹ Βλ. V. G a r t h a u s e n, *Catalogus codicum graecorum sinaïticorum*, Oxford 1886, 72 κ. ἔξ.

² Αἱ περισσότεραι ἀπεικονίσθησαν ὑπὸ τοῦ N. K o n d a k o v, *Λεύκωμα τοῦ Σινᾶ* (ρωσ.), Ὀδησός, 1882, πίν. 60—75. Τὸ λεύκωμα τοῦτο δὲν ἠδυνήθη γὰρ ἴδω. Τρεῖς ἐξ αὐτῶν ἐδημοσίευσεν ὁ O. M. D a l t o n, *Byzantine Art and Archaeology*, Oxford 1911, σ. 445, εἰκ. 257 (Γέννησις), σ. 494, εἰκ. 296 (Πεντηκοστή), σ. 642, εἰκ. 407 (Ἀνάστασις). Μίαν ἐπίσης ἐδημοσίευσεν ὁ H. G l ü c k, *Die christliche Kunst des Ostens*, Berlin 1923, πίν. 3 (Ἅγ. Κυπριανός).

³ Αὕτη ἔχει πολλάκις ἀπεικονισθῆ. Πλὴν τῶν ἀρχικῶν δημοσιεύσεων τοῦ Kondakov τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ A. N e k r a s o v, ἐν *L'art byzantin chez les Slaves. Deuxième recueil dédié à la mémoire de Th. Uspenskij*, Paris 1923, 253, σημ. 2, τὰς ὁποίας δὲν ἠδυνήθη γὰρ ἴδω, εὐρίσκεται καὶ ἐν A. M i c h e l, *Histoire de l'art*, I, σ. 245, εἰκ. 134. Ἐπίσης παρὰ N. K o n d a k o v, *Εἰκονογραφία τῆς Θεοτόκου* (ρωσ.), Πιτρούπολις 1914—15, II, σ. 338, εἰκ. 188, καὶ τελευταῖον ἐν ἀρίστη φωτοτυπία παρὰ N e k r a s o v, "Ενθ' ἄν. πίν. XXXVIII. Περβ. καὶ J. E b e r s o l t, *La miniature byzantine*, Paris 1926, 38, σημ. 3.

Τούτων τὸ ἀριστερὸν ἔχει πυραμιδοειδῆ στέγην καὶ φέρει εἰς τὸν ἄνω ὄροφον τρία ἀνοίγματα, εἰς δὲ τὸν κάτω παραθύρων κλειστόν, ὑπ' αὐτὸ δὲ

Εἰκ. 1. Ὁ Ἅγ. Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. Μικρογραφία ἐν ἀρχῇ τοῦ Σιναΐτικοῦ κώδ. 339.

θαράκιον κοσμούμενον ὑπὸ ρομβοειδῶν γλυφῶν. Ὁ δεξιὸς πύργος στεγάζεται ὑπὸ τρουίλλου μετὰ παραθύρων εἰς τὸ τύμπανον, εἰς δὲ τὸν κάτω

όροφον, ὅστις καλύπτεται ὑπὸ ὀρθομαρμαρώσεως, παράθυρον κλειστὸν μετὰ μαρμαρίνου πλαισίου. Εἰς τὸ κάτω μέρος ἀμφοτέρων τῶν πυργοειδῶν τούτων οἰκοδομημάτων ὑπάρχουσι πυλώνες μετ' ὀρθομαρμαρώσεως βασταζόμενοι κατὰ τὰ ἄκρα ὑπὸ κίωνων καὶ κλειόμενοι διὰ θωρακίων, τὰ ὅποια ἀφίνουν νὰ φαίνεται ὁ εἰς τὸ βάθος κῆπος. Τέλος τὸ ἰσοδομικὸν βάθρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζονται οἱ κίονες τοῦ εἰς τὸ μέσον τριλόβου ἀνοίγματος, φέρει δύο καμάρας στεγαζούσας ἀνά μίαν κρήνην μετὰ πίδακος.

Προτοῦ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὸ πολὺπλοκον τοῦτο ἀρχιτεκτόνημα, τὸ ὁποῖον θὰ ἀποτελέσῃ τὸ κύριον θέμα τῆς παρούσης μελέτης, ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν ἐπ' ὀλίγον τὴν εἰκόνα τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, ἧς τοῦτο ἀποτελεῖ κατὰ τινὰ τρόπον τὸ πλαίσιον.

Ἡ εἰκὼν αὕτη εἰς τὰς γενικὰς γραμμὰς ἀκολουθεῖ τὸν τύπον τῶν γραφόντων μοναχῶν, τοῦ ὁποίου πολλὰ παραδείγματα ὑπάρχουσι¹. Ὁ τύπος δὲ οὗτος τοῦ γράφοντος μοναχοῦ πηγάζει ἀπὸ τὸ γενικὸν σχῆμα τῶν καθημένων καὶ γραφόντων Εὐαγγελιστῶν². Τὴν σχέσιν ἄλλωστε τῆς ἐνταῦθα ἐξεταζομένης εἰκόνας τοῦ Γρηγορίου πρὸς τὰς παραστάσεις τῶν Εὐαγγελιστῶν δεικνύει ὄχι μόνον ὁ κατάκοσμος φωτιστέφανός του, ὃν εὐρίσκομεν, ἂν καὶ σπανιώτατα, εἰς ἀπεικονίσεις Εὐαγγελιστῶν³, καὶ ὅστις ἐνθυμίζει ζωηρῶς τὰς ἐπὶ σμάλτων εἰκόνας⁴, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔδρα ἐπὶ τῆς ὁποίας οὗτος κάθηται. Οἱ γράφοντες μοναχοὶ παρίστανται σχεδὸν κατὰ κανόνα καθημένοι ἐπὶ σκαμνίου ἄνευ ἐρεισινώτου, ὡς δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ εἰς τ' ἀνωτέρω παρατεθέντα παραδείγματα, οἱ Εὐαγγελισταὶ ὅμως κάθηται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπὶ ἔδρας ὁμοίας πρὸς τὴν τοῦ Γρηγορίου τῆς ἐξεταζομένης μικρογραφίας, ἧς ἀνάλογον μορφήν εὐρίσκομεν πράγματι εἰς ἀπεικονίσεις Εὐαγγελιστῶν ἐν χειρογράφοις⁵. Τέ-

¹ Βλ. προχείρως K. Weitzmann, Die byzantinische Buchmalerei des 9 und 10 Jahrhunderts, Berlin, 1935, πίν. XL. 221, LXXXI. 501. S. Der Nersessian, L' illustration du roman de Barlaam et Joasaph, Paris, 1937, Λεύκωμα, πίν. I.

² Βλ. A. M. Friend, The Portraits of the Evangelists in Greek and Latin Manuscripts ἐν Art Studies, 1927, πίν. IX. 101, X. 105, XI. 107, 108, XIII. 123, 127, 130 κ. ἄ. Weitzmann, "Εὐθ' ἄν. πίν. IV. 19, 20, V. 24.

³ Πρβ. τὸν κατάκοσμον φωτιστέφανον τοῦ Ματθαίου εἰς τὸν κώδ. suppl. gr, 52 τῆς Βιέννης. H. Gerstinger, Die griechische Buchmalerei. Wien, 1926, πίν. XIX.

⁴ Πρβ. τὸν ἐκ σμάλτου Ἀρχάγγελον εἰς τὸ Θησαυροφυλάκιον τοῦ Ἁγ. Μάρκου ἐν Βενετία. Ch. Diehl, Manuel d' art byzantin, 2a ἐκδ. Paris, 1925—26, II, σ. 694, εἰκ. 343.

⁵ Friend, "Εὐθ' ἄν. πίν. IX. 99. Weitzmann, "Εὐθ' ἄν. πίν. XXXIV. 193. P. Buberl, Die Miniaturenhandschriften der Nationalbibliothek in Athen,

λος πρὸς τὰς εἰκόνας τῶν Εὐαγγελιστῶν μᾶς φέρει καὶ τὸ πρὸ τοῦ Γρηγορίου εὐρισκόμενον ἀναλόγιον μετὰ τὸ ἀνοικτὸν βιβλίον.

Καὶ ταῦτα μὲν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Ναζιανζηνοῦ.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀρχιτεκτονημάτων τῶν περιβαλλόντων αὐτήν, τὰ ὅποια παρουσιάζουσι πολὺ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον.

Ὁ Kondakon, ὁ καὶ πρῶτος ἀσχοληθεὶς μετὰ τὴν μικρογραφίαν ταύτην, ἐνόμιζεν ὅτι αὕτη εἰκονίζει μοναστήριον μετὰ τῆς μεγάλης του ἐκκλησίας (Καθολικοῦ) ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἄλλων παρεκκλησίων, πύργων καὶ κελλίων καὶ ὅτι τὸ τρίλοβον ἀνοιγμα τὸ στεγάζον τὴν εἰκόνα τοῦ Γρηγορίου ἀντικαθιστᾷ τὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον τοῦ Καθολικοῦ¹. Ἀργότερον ὁμιλεῖ περὶ πεντατρούλλου ἐκκλησίας μετὰ τόξων, πύργων, ἐξεδρῶν καὶ στοᾶς, ὑπὸ τὴν ὁποίαν κἀθηται ὁ γράφων Γρηγόριος. Τὰς εἰς τὸ κάτω μέρος δύο κρήνας θεωρεῖ συμβολικᾶς, τοὺς δὲ κατὰ τὰ ἄκρα δύο πυλώνων ἀποκαλεῖ κιβώρια. Τέλος τὸν εἰς τὸ βάθος διὰ τῶν πυλώνων φαινόμενον κήπον θεωρεῖ συμβολίζοντα τὸν Παράδεισον, ὅστις ἀνοίγεται διὰ τῶν λόγων τοῦ Ναζιανζηνοῦ².

Ἡ λεπτομερὴς ὅμως ἐξέτασις τῆς μικρογραφίας ταύτης καὶ ἡ ἀνάλυσις τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὴν στοιχείων δύναται νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς πολὺ διάφορα συμπεράσματα.

Διὰ τὴν ἔρευναν ταύτην πολὺ δύναται νὰ μᾶς βοηθήσῃ ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον εἰκονίζεται ὁ Ναζιανζηνὸς εἰς τὰς δύο παλαιότερας διασκευὰς τῆς εἰκονογραφίσεως τῶν λόγων του, τὰς ὁποίας ἀντιπροσωπεύουσιν ἀφ' ἑνὸς ὁ ὑπ' ἀριθ. 510 κώδιξ τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, γραφεὶς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 880 καὶ 886, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ ὑπ' ἀριθ. 49—50 κώδιξ τῆς Ἀμβροσιανῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μιλάνου, ἀνήκων ὁμοίως εἰς τὸν 9ον αἰῶνα³.

Εἰς τὸν Παρισινὸν κώδ. 510 ὁ Γρηγόριος κἀθηται ἐπὶ ἔδρας καὶ γράφει εἰς βιβλίον ἀνοικτὸν ἐπὶ ἀναλογίου. Ὅπισθεν αὐτοῦ ὑπάρχει χαμηλὸν κτίσμα, ὡς ἐπίσης καὶ δένδρα ὑποδηλοῦντα κήπον. Ἐμπροσθέν

Wien, 1917 (Denkschr. der Akademie in Wien. Phil.-hist. Kl.), πίν. XXV, 65. Διὰ τὴν διακόσμησιν τῆς ἔδρας βλ. Dalton, "Ενθ' ἀν. σ. 678, εἰκ. 429.

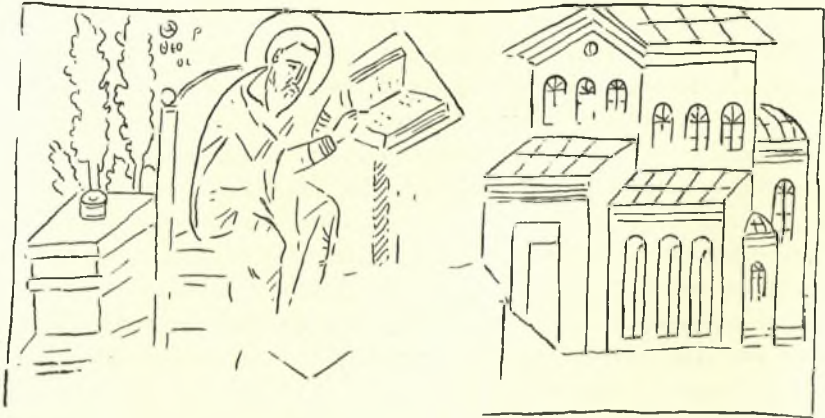
¹ Τὰς σχετικὰς δημοσιεύσεις τοῦ Kondakon, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημείωσα, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδω. Τὰς περὶ τῆς ἐν λόγῳ μικρογραφίας γνώμας του γνωρίζω ἐν τῆς περιλήψεως ἣν παρέχει ὁ Nekrasov, "Ενθ' ἀν. 253 κ. ἐξ. ὅστις φαίνεται ἀποδεχόμενος αὐτάς.

² N. Kondakoff, *Histoire de l'art byzantin considéré principalement dans les miniatures*. Trad. M. Trawinski, Paris, 1886—91, II, 97.

³ Περὶ τῶν δύο τούτων χειρογράφων βλ. G. Millet, ἐν A. Michiel, *Histoire de l'art*. I, 239 κ. ἐξ. Diehl, *Manuel*, 621 κ. ἐξ.

του εικονίζεται ἐκκλησία εἰς σχῆμα τρικλίτου βασιλικῆς¹ (Εἰκ. 2).

Εἰς τὸν Ἀμβροσιανὸν κώδ. 49—50 ἡ παράστασις εἶναι διαφορετική. Ἐκεῖ ἐν ἀρχῇ ἐκάστου σχεδὸν λόγου εἰκονίζεται τὸ ἐσωτερικὸν βασιλικῆς, ὅπου ὁ Ναζιανζηνὸς ὀρθίως ἐκφωνεῖ τὸν λόγον του, παρ' αὐτὸν δὲ εἰς ἐπαλλήλους σειρὰς παρίστανται οἱ ἀκροαταὶ² (Εἰκ. 3), πολλάκις μάλιστα, ὅπως ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου εἰς τοὺς Μακκαβαίους, παρὰ τὸν ὁμι-

Εἰκ. 2. Ὁ Ἅγ. Γρηγόριος Ναζιανζηνός. Μικρογραφία τοῦ ὑπ' ἀριθ. 510 κώδ. τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων.

λοῦντα ἱεράρχην, παρίστανται κατὰ περιέργον τρόπον εἰς τὴν ἄνω σειρὰν καὶ τὰ πρόσωπα τὰ ἀναφερόμενα ἐν τῇ ὁμιλίᾳ, ἐπὶ τοῦ προκειμένου δηλαδὴ οἱ Μακκαβαῖοι³.

Ἀργότερον, εἰς χειρόγραφα εἰκονογραφημένα περιέχοντα τὴν λειτουργικὴν λεγομένην ἐκλογὴν τῶν δεκαῆς λόγων τοῦ Γρηγορίου τῶν ἀναγνωσκομένων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι ὁ Παρισινὸς κώδις 543, εὐρίσκομεν τὸν Ναζιανζηνὸν καθήμενον ἐπὶ ἔδρας καὶ γράφοντα ἔμπροσθεν οἰκοδομίματος, τὸ ὁποῖον, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εἰκονίζει ἐκκλησίαν, πρὸ δὲ τοῦ Γρηγορίου τὰ πρόσωπα ἢ τὰ γεγονότα, ὧν γίνεται μνεῖα ἐν τῷ λόγῳ (Εἰκ. 4)⁴. Ἡ τελευταία αὕτη διασκευὴ προ-

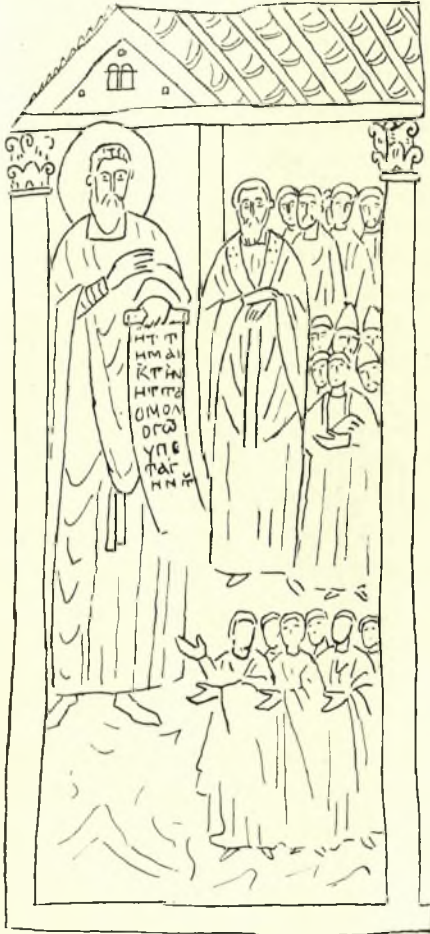
¹ H. O m o n t, *Miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale, Paris, 1929*, πίν. LV.

² Φωτογραφία ὑπ' ἀριθ. C. 355 τῆς ἐν Παρισίῳ Collection des Hautes Etudes.

³ Ἀπεικόνις παρὰ W e i t z m a n n, "Ενθ' ἀν. πίν. LXXXVII. 547.

⁴ O m o n t, "Ενθ' ἀν. πίν. CXXI. 1—2, CXXIII. 2.

ἐρχεται ἀναμφιβόλως ἀπὸ τὸν ἑλληνιστικῆς ὄλως ἐμπνεύσεως τύπον τοῦ Παρισινοῦ κώδ. 510. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ἐκκλησία, ἡ ὁποία εἰς τὸν Παρισινὸν κώδ. 510 εὗρίζεται εἰς τὸ ἄκρον τῆς εἰκόνας (Εἰκ. 2), ἐτοποθετήθη ὀπισθεν τοῦ γράφοντος Γρηγορίου, διὰ τὴν ἐξοικονομηθῆναι τὴν ἰσχυρὰν πρὸς ἀπεικόνισιν ἐμπροσθεν αὐτοῦ τῶν προσώπων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν λόγον.

Εἰκ. 3. Ὁ Ἅγ. Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς ὁμιλῶν ἐντὸς τοῦ ναοῦ. Μικρογραφία τοῦ ὑπ' ἀριθ. 49—50 κώδικος τῆς Ἀμβροσιανῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μιλάνου.

λεπτομέρεια αὕτη σχετίζεται μὲ τὸν τύπον τὸν ὁποῖον παρέχει ὁ Ἀμβροσιανὸς κώδ. 49—50, ὅπου ὁ Γρηγόριος [παρίσταται ὁμιλῶν εἰς τὸ ἔσωτερικὸν βασιλικῆς (Εἰκ. 3).

Ἔχομεν οὕτω εἰς τὸν Παρισινὸν κώδ. 543 (Εἰκ. 4) τὴν ἀρχὴν τῆς συμπτύξεως τῶν παραστάσεων τοῦ γράφοντος Ναζιανζηνοῦ καὶ τοῦ οἰκοδομήματος, δηλαδή τῆς ἐκκλησίας. Ἡ συνεπτυγμένη αὕτη μορφή ἐπιτρέπει ἤδη νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς μικρογραφίαν τοῦ Σιναΐτικοῦ κώδικος (Εἰκ. 1).

Εἶναι φανερὸν ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ μίαν συνένωσιν ὄλων τῶν πλαισιωμένων τύπων. Ὁ καθήμενος Γρηγόριος μὲ τὸ πρὸ αὐτοῦ ἀναλόγιον κατάγεται ἀναμφιβόλως ἀπὸ τὴν παράστασιν τοῦ Παρισινοῦ κώδ. 510 (Εἰκ. 2) τὸ ὅτι δὲ γράφει ὄχι ἐπὶ τοῦ βιβλίου τοῦ εὐρισκομένου ἐπὶ τοῦ ἀναλογίου, ἀλλ' ἐπὶ φύλλου, τὸ ὁποῖον κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστερὰν, σχετίζει αὐτὸν πρὸς τὴν ἐξελιγμένην μορφήν τοῦ Παρισινοῦ κώδ. 543 (Εἰκ. 4). Ὁ Ναζιανζηνὸς ὁμοίως δὲν παρίσταται καθήμενος καὶ γράφων εἰς τὸ ὑπαιθρον, ὅπως ἐν τῷ Παρισινῷ κώδ. 510, ἀλλ' εἰς τὸ ἔσωτερικὸν ἐκκλησίας. Οὐδεμία, νομίζω, δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, ὅτι ἡ

Οὕτω δύναται νὰ θεωρηθῆθῃ ἔκτος ἀμφιβολίας ὅτι ἡ ἀπασχολοῦσα ἡμᾶς παραστάσις τοῦ Γρηγορίου σχετίζεται στενῶς πρὸς τοὺς παλαιοτέρους τύπους. Τὸ οἰκοδόμημα ὅμως, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται καθήμενος καὶ γράφων, πόθεν κατάγεται ;

Ἐὰν ἐξετάσῃ τις λεπτομερῶς τὸ πολύπλοκον τοῦτο ἀρχιτεκτόνημα, θὰ παρατηρήσῃ ὅτι τὰ ἀπαρτίζοντα αὐτὸ στοιχεῖα εὐρίσκονται πάντα εἰς τὴν

Εἰκ. 4. Ἁγ. Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός—Μαρτύριον τοῦ Ἁγ. Κυπριανοῦ. Μικρογραφία τοῦ ὑπ' ἀριθ. 543 κώδ. τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων.

ἐν σχήματι πεντατρούλλου ναοῦ σύνθεσιν, τὴν ὁποίαν ἐν ἄλλῃ μελέτῃ ἡμῶν εὑρομεν ἀποτελοῦσαν τὴν προμετωπίδα τῶν κωδίκων Βατικανοῦ 1162 καὶ Παρισινοῦ 1208, ὡς καὶ τὴν ἐπικεφαλίδι τῶν λειτουργικῶν εἰληταρίων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Πάτμου¹.

Πράγματι, τὸ τρίλοβον τόξον μὲ τοὺς κίονας τοὺς ἔχοντας διπλοὺς συνδεδεμένους κορμούς, ὑπὸ τὸ ὁποῖον εἰκονίζεται ὁ Ναζιανζηνός, οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ τὸ μεσαῖον ἄνοιγμα τοῦ Τέμπλου ἐν τῇ προμετωπίδι τοῦ Βατικανοῦ κώδικος καὶ ἐν τῇ ἐπικεφαλίδι τοῦ εἰληταρίου Ἀθηνῶν². Τὸ ὑπεράνω τοῦ τριλόβου τούτου ἀνοίγματος ὀρθογώνιον ἀέτωμα εὐρίσκεται ἀπαράλλακτον καὶ εἰς τοὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντας κώδικας,

¹ Βλ. Ἐπετηρίδα τῆς Ἐταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν, 13, 1937, 158 κ. ἔξ. εἰκ. 1—2, 7—8.

² Ἐπετηρίς, Ἐνθ' ἀν. σ. 160, εἰκ. 1. σ., 168, εἰκ. 7.

ὅπως καὶ εἰς τὰ εἰλητάρια. Ὅμοιος ἐπίσης εἶναι καὶ ὁ ὑπὲρ τὸ ἀέτωμα τοῦτο μέγας κεντρικὸς τροῦλλος, ἡ δὲ ἐπὶ τοῦ τυμπάνου αὐτοῦ κάτωθεν τόξου εἰκονιζομένη Θεοτόκος εἶναι ἡ Πλατυτέρα τῶν εἰληταρίων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Πάτμου, ἡ ὁποία ὁμοίως ἐκεῖ εὐρίσκεται κάτω τοῦ ὀρθογώνιου ἀετώματος καὶ ὄχι ἐπὶ τοῦ τυμπάνου τοῦ τροῦλλου, ὅπου κατὰ παρανόησιν ἐξωγράφησεν αὐτὴν ὁ τεχνίτης τοῦ Σιναϊτικοῦ κώδικος.

Ἄλλὰ καὶ τοὺς τέσσαρας περὶ τὸν κεντρικὸν μικροτέρους τροῦλλους, τοὺς εἰκονιζομένους εἰς τὰ δύο εἰλητάρια καὶ τὰ δύο χειρογράφα, εἶναι δυνατὸν νὰ διακρίνωμεν εἰς τὴν Σιναϊτικὴν μικρογραφίαν περιπεπλεγμένους μεταξὺ στεγῶν καὶ πύργων ἀσχέτων πρὸς τὸ κύριον θέμα. Ὁ εἰς τούτων εὐρίσκεται ἀριστερὰ εἰς τὸ βᾶθος εὐθύς παρὰ τὸν κεντρικόν, ὁ δὲ ἀντίστοιχος πρὸς δεξιὰ εἰκονίζεται κατὰ τὸ ἄκρον ἀποκεχωρισμένος τοῦ κεντρικοῦ διὰ τοῦ παρεμβαλλομένου οἰκοδομήματος μὲ τὴν σαρμαωτὴν στέγην. Οἱ δύο τέλος ἐμπρόσθιοι μικροὶ τροῦλλοι εἶναι οἱ στεγάζοντες τοὺς δύο ἑκατέρωθεν τοῦ τριλόβου κεντρικοῦ ἀνοίγματος πύργους. Τούτων μόνον ὁ πρὸς δεξιὰ διετήρησεν ὅπωςδῆποτε τὴν ἀρχικὴν του μορφὴν, ἐνῶ ὁ πρὸς ἀριστερὰ μετεβλήθη εἰς πυραμιδοειδῆ στέγην.

Εἶναι ἐπίσης δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἡ προέλευσις τῶν δύο εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς εἰκόνας καὶ κατὰ τὰ ἄκρα εἰκονιζομένων πυλώνων, τοὺς ὁποίους ὁ Kondakon εἶχεν ἐκλάβει ὡς κιβώρια. Οὗτοι πράγματι οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ κεντρικοῦ ἀνοίγματος τοῦ Τέμπλου δύο τόξα, ὑπὸ τὴν μορφὴν ἰδίᾳ τὴν ὁποίαν ἔχουσι ταῦτα εἰς τὸ εἰλητάριον τῆς Πάτμου¹. Τοῦτο ἐξηγεῖ καὶ τὴν δι' ὀρθομαρμαρώσεως ἐπένδυσιν αὐτῶν, τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὸ ὑπὲρ τὸ τριλόβον ἀνοίγμα ὀρθογώνιον ἀέτωμα, ὅπου μάλιστα ὑπάρχουσι καὶ οἱ διὰ μαρμαροθετήματος ρόδακες, εἰκονιζόμενοι εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν καὶ εἰς τὸ εἰλητάριον τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὸ χειρόγραφον τοῦ Βατικανοῦ.

Οὕτω, νομίζω, ἀποδεικνύεται ἐπαρκῶς ὅτι τὸ ὅλον οἰκοδόμημα εἰς τὴν προμετωπίδα τοῦ Σιναϊτικοῦ χειρογράφου πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀνάλογον σύνθεσιν τὴν εὐρίσκομένην εἰς τοὺς κώδικας τοῦ Βατικανοῦ καὶ τῶν Παρισίων, ὅπως καὶ εἰς τὰ εἰλητάρια τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Πάτμου.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ὁμοίως αὐτῆ σύνθεσις, ἡ ὁποία εἰς τὰ μνημεῖα ἐκεῖνα ἔχει καθαρότητα συλλήψεως τόσην, ὥστε νὰ μὴ ἀφίνη ἀμφιβολίαν, ὡς εἶδομεν ἐν τῇ περὶ αὐτῆς ἡμετέρα μελέτῃ, ὅτι εἰκονίζει τὸ ἐσωτερικὸν Ἱεροῦ ἐκκλησίας μετὰ τοῦ πρὸ αὐτοῦ Τέμπλου², εἰς τὴν μικρογραφίαν τοῦ Σιναϊτικοῦ κώδικος τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς ἐνταῦθα ἔχει δεινῶς παρανοηθῆ, οὕτως ὥστε νὰ χρειάζεται λεπτομερὴς ἐξέτασις αὐτῆς διὰ νὰ

¹ Ἐπετηρίς, "Ἐνθ' ἀν. σ. 172. εἰκ. 8.

² Ἐπετηρίς, "Ἐνθ' ἀν. 169 κ. ἐξ.

πεισθῆ τις ὅτι κατάγεται ἀπὸ τὰ πρότυπα ἐκεῖνα. Ὁ ἐκτελέσας αὐτὴν τεχνίτης, μὴ ἐννοῶν φαίνεται τὴν σημασίαν τῆς ἀρχικῆς ἐκείνης συνθέσεως, παρεμόρφωσεν αὐτὴν διὰ τῆς προσθήκης πολλῶν ἀσχέτων ἐντελῶς στοιχείων. Μεταξὺ τῶν στοιχείων τούτων εἶναι καὶ ὁ κῆπος ὁ φαινόμενος εἰς τὸ βάθος. Τοιούτους κήπους φαινομένους ὀπισθεν τοίχων ἢ κυκλίδων εὐρίσκομεν ὄχι σπανίως εἰς μικρογραφίας χειρογράφων ἑλληνιστικοῦ χαρακτῆρος, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὸ Μηνολόγιον τοῦ Βασιλείου Β' ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Βατικανοῦ¹. Ὀλίγα ἐπίσης δένδρα ὀπισθεν χαμηλοῦ κτίσματος εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὴν ἀνωτέρω παρετεθεῖσαν εἰκόνα τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἐν τῷ Παρισινῷ κώδ. 510 (Εἰκ. 2), παράδειγμα δεικνύον εἰς ἡμᾶς τὸν δρόμον διὰ τοῦ ὁποίου τὸ ἑλληνιστικὸν τοῦτο στοιχεῖον εἰσηλθὲν εἰς τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς σύνθεσιν.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς ἐξεταζομένης μικρογραφίας δύο κρήνας μετὰ πίδακος, δέον καὶ ἡ καταγωγὴ αὐτῶν ν' ἀναζητηθῆ εἰς ἀναλόγους περιστάσεις ἑλληνιστικοῦ χαρακτῆρος².

Ὅπως ἐκ τῶν ἀνωτέρω διὰ μακρῶν ἐκτεθέντων προκύπτει τὸ θετικόν, ὡς τοῦλάχιστον νομίζω, συμπέρασμα, ὅτι ἡ μικρογραφία τοῦ Σιναϊτικοῦ κώδικος δὲν παριστᾷ, ὅπως εἶχεν ὑποθέσει ὁ Kondakov, τὸ ἐσωτερικὸν μονῆς μετὰ τοῦ Καθολικοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ἐξαρτημάτων αὐτῆς. Πρόκειται ἀπλῶς περὶ παρανενομημένης καὶ ἐκφυλισμένης μορφῆς τῆς ἐν σχήματι πεντατρούλλου ἐκκλησίας προμετωπίδος, τῆς ὁποίας τὸν ἀρχικὸν τύπον καὶ τὴν εἰς διαφόρους περιστάσεις χρησιμοποίησιν αὐτῆς ἐξητάσαμεν ἐν προγενεστέρῃ ἐργασίᾳ ἡμῶν. Ἐκεῖ ἀπεδείξαμεν ὅτι τὸ ἐν τῇ προμετωπίδι ταύτῃ πεντάτρουλλον ἀρχιτεκτόνημα εἰκονίζει τὴν ἀψίδα ἐκκλησίας μετὰ τοῦ πρὸ αὐτῆς Τέμπλου. Ὁ ζωγράφος τὴν προμετωπίδα τοῦ Σιναϊτικοῦ κώδικος, ἀντὶ νὰ εἰκονίσῃ τὸν Ναζιανζηνὸν γράφοντα εἰς τὸ ὑπαιθρον καὶ ἐνώπιον ἢ ὀπισθεν αὐτοῦ τὴν ἐκκλησίαν, ὅπως εἰς τοὺς Παρισινούς κώδικας 510 καὶ 343, (Εἰκ. 2, 4), ἐτοποθέτησεν αὐτὸν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἐκκλησίας, ὅπως ὁ ζωγράφος τοῦ Ἀμβροσιανοῦ κώδ. 49—50 (Εἰκ. 3). Διὰ τὴν παράστασιν ὁμοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς ἐκκλησίας ἐχρησιμοποίησε τὸ ἀπὸ τοῦ 9ου ἤδη αἰῶνος ἐν χρῆσει πεντάτρουλλον ἀρ-

¹ Βλ. *Il Menologio di Basilio II*, Torino, 1907 (Codices e Vaticanis selecti . . . VIII), πίν. 181, 229, 384 κ. ἄ. Πρβ. καὶ L. de B e y l i é, *L'habitation byzantine*, Grenoble - Paris, 1902, 78, 79, 144.

² Βλ. προχείρως τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Δαφνίου παρὰ E. D i e z - O. D e m u s, *Byzantine Mosaics in Greece*. Cambridge Massachusetts, 1931, εἰκ. 109. Ἐπίσης τοὺς κανόνας τοῦ ὑπ' ἀριθ. 64 κώδικος τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων ἐν G. S c h l u m b e r g e r, *L'épopée byzantine*, I, 756, 767. Πρβ. καὶ B e y l i é, "Ἐνθ' ἀν. 145.

χιτεκτόνημα, περὶ τοῦ ὁποίου μακρὸς ἐγένετο λόγος εἰς τὴν προγενεστέραν ἡμῶν μελέτην, ἀλλὰ μεταμορφωμένον καὶ παρανενομημένον. Εἰς τὴν ἐπίδρασιν τέλος τῶν παλαιότερων ἑλληνιστικῶν εἰκόνων τοῦ Γρηγορίου γράφοντος ἐν ὑπαίθρῳ ὀφείλονται καὶ αἱ κρῆναι καὶ ὁ κῆπος εἰς τὴν Σιναΐτικὴν μικρογραφίαν. Οὕτως ἡ ἀνευρεθεῖσα καταγωγή τῶν ἀπαλλάσσει τὰ ἑλληνιστικὰ ταῦτα θέματα ἀπὸ τὴν συμβολικὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἀπέδιδεν εἰς αὐτὰ, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, ὁ Kondakov.

Ἄλλὰ θὰ ἐρωτηθῇ ἴσως, διατί ὁ γράφων Γρηγόριος εἰκονίζεται ἔχων ἐνώπιον ἢ ὀπισθεν αὐτοῦ ἐκκλησίαν ἢ καθήμενος εἰς τὸ ἔσωτερικὸν αὐτῆς. Τοῦτο θὰ ἐξηγήσῃ τις εὐκόλως ἂν ἔχη πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι οἱ δεκαεξὶ λόγοι τοῦ Ναζιανζηνοῦ οἱ ἀποτελοῦντες τὴν λειτουργικὴν καλουμένην ἐκλογὴν, αὐτοὺς δὲ ἀκριβῶς περιέχει καὶ ὁ Σιναΐτικὸς κώδιξ, ἀνεγινώσκοντο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καθ' ὠρισμένης ἑορτᾶς³. Εἰς τὸν γνωστὸν ἤδη εἰς ἡμᾶς Παρισινὸν κώδικα 443 ἀναγράφεται μάλιστα ἐν ἀρχῇ ἐκάστου λόγου καὶ ἡ ἡμέρα τοῦ ἔτους, καθ' ἣν δέον οὗτος ν' ἀναγινώσκῃται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ⁴. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη ἐξηγεῖ αὐτὴ καὶ μόνη τὸν λόγον τῆς ἀπεικονίσεως τῆς ἐκκλησίας μετὰ τοῦ Γρηγορίου.

Ἡ σύνθεσις τέλος αὕτη, ὅπως παρουσιάζεται εἰς τὴν Σιναΐτικὴν μικρογραφίαν, θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀφετηρία διὰ τὴν ἐρμηνεῖαν τῆς παραδόξου παραστάσεως τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν — Γρηγορίου, Χρυσοστόμου καὶ Βασιλείου — τῶν ὁποίων ἕκαστος χωριστὰ εἰκονίζεται ὡς «Πηγὴ τῆς Σοφίας», παραστάσεως λίαν διαδεδομένης εἰς τὰς τοιχογραφίας ἀπὸ τοῦ 14^{ου} κυρίως αἰῶνος, ἀλλ' ἐμφανιζομένης ἀπὸ τοῦ 11^{ου} ἢ 12^{ου} εἰς τὰς μικρογραφίας τῶν χειρογράφων⁵. Ἡ ἐξέτασις ὅμως τοῦ θέματος τούτου ἐξέρχεται τῶν πλαισίων τῆς παρουσίας ἐργασίας. Τοῦτο θέλομεν ἐξετάσει εἰς προσεχῆ μελέτην.

A. ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

³ M i l l e t ἐν M i c h e l, "Ενθ' ἄν. 239. Οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ M i g n e (P G. τόμ. 35—36) ἔκδοσιν τῶν ἀπάντων τοῦ Ναζιανζηνοῦ οἱ ἐξῆς, κατὰ τὴν σειρὰν, ἣν συνήθως ἔχουσιν εἰς τὰ χειρόγραφα : 1, 45, 44, 41, 15, 24, 19, 38, 43, 39, 40, 11, 21, 42, 14 καὶ 16.

⁴ O m o n t, "Ενθ' ἄν. Εἰσαγωγή, 56.

⁵ Βλ. A. G r a b a r, La peinture religieuse en Bulgarie, Paris, 1928, 278.